

Шевченко С.М.,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти,*

Інституту педагогіки НАПН України,

ORCID ID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

РОЛЬ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ УКРАЇНИ (1991–2004)

Анотація. У статті визначено роль гуманітарних дисциплін у формуванні національної свідомості школярів України у період з 1991–2004 років. Розкрито, який зміст шкільних програм зазнавав трансформацій, і чи відповідав він змінам у політичному, соціальному та культурному контексті українського суспільства. Акцентовано увагу на гуманітарних дисциплінах, які виконували не лише інформативну, а й виразну виховну функцію. Доведено, що на початку 2000-х років реформи освіти сприяли посиленню інституціоналізації патріотичного виховання національних цінностей, національної свідомості учнів України

Ключові слова: історичне минуле, культурна спадщина, історія України, українська мова, національна свідомість, національне виховання.

У загальноосвітніх школах України протягом 1991–2004 років гуманітарні дисципліни стали основою формування національної свідомості та громадянської позиції учнів. У контексті розбудови незалежної держави завдання формування національної ідентичності було визначено пріоритетним у державній освітній політиці. Предмети історія України, українська література, українська мова, «Людина і світ», «Основи правознавства», а також впроваджений у низці шкіл курс «Християнська етика» стали важливими інструментами трансляції ідей патріотизму, шанобливого ставлення до історичного минулого та культурної спадщини.

Протягом зазначеного періоду зміст шкільних програм зазнавав трансформацій, що відповідали змінам у політичному, соціальному та культурному контексті українського суспільства. У другій половині 1990-х років в освітній сфері були розроблені й впроваджені концептуальні документи, які закладали ідеологічні

засади національного виховання: Концепція національного виховання (1997), Концепція громадянської освіти (2000), Національна доктрина розвитку освіти України (2002). Вони визначили гуманітарну освіту як пріоритетний напрям формування світоглядної та громадянської компетентності учнівської молоді.

Гуманітарні дисципліни почали виконувати не лише інформативну, а й виразну виховну функцію. У програмах та підручниках з історії України з'явилися теми, що раніше ігнорувалися або висвітлювалися однобічно: Голодомор 1932–1933 років, визвольна боротьба ОУН і УПА, діяльність Української Центральної Ради, репресії радянського періоду. Особливу увагу приділяли формуванню історичної пам'яті через вивчення трагічних та героїчних подій української історії.

В українській літературі акцент зміщувався у бік вивчення творів письменників, які відображали національні ідеї, боротьбу за свободу та незалежність. До програм були включені твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стуса, Івана Багряного. Їхні тексти не лише ілюстрували художні зразки українського письменства, а й формували в учнів морально-етичні уявлення про гідність, жертвовність, любов до Батьківщини [10]. У 2002 році ухвалено Державну програму патріотичного виховання громадян України на 2003–2005 рр., яку у 2007 році оновлено на період до 2012 року. Ці документи визначали головні напрями діяльності навчальних закладів: формування національної свідомості, прищеплення любові до рідного краю, залучення до вивчення історії України, популяризацію державної символіки [2].

У шкільному просторі патріотичне виховання реалізовувалося через такі напрями: навчальний компонент – інтеграція патріотичних цінностей у зміст навчальних дисциплін, зокрема історії, літератури, географії України; позакласна діяльність – організація тематичних заходів (Днів захисника Вітчизни, Днів пам'яті жертв Голодомору, Днів вишиванки тощо); туристсько-краєзнавча робота, зокрема через мережу шкільних краєзнавчих гуртків і походів; співпраця з ветеранськими організаціями, музеями, козацькими об'єднаннями.

Одним із дієвих підходів було створення виховних систем на рівні класного колективу з акцентом на патріотизм, що давало змогу сформувати єдність навчального і виховного процесів [7].

У період 1991–2004 років у змісті патріотичного виховання відбулося поступове оновлення у навчальних програмах: було

введено теми про визвольні змагання 1917–1921 рр., діяльність УПА, постаті Івана Мазепи, Степана Бандери, Євгена Коновальця. Водночас, як зазначає І. Білоцерківець, військово-патріотичне виховання не втратило актуальності, однак зазнало модернізації у відповідності до нової української ідеології [1]. Зростала увага до формування поваги до державних символів, знання історії місцевої громади, традицій рідного краю. Значну роль відігравали шкільні музеї, "живі уроки історії", патріотичні акції тощо.

Незважаючи супроводжувалося труднощами. Це було пов'язано із: слабкою підготовкою вчителів до роботи з новими виховними ідеями; недостатнім методичним забезпеченням; політизацією історичних тем і відсутністю єдиної ідеологічної позиції; впливом пострадянських виховних стереотипів. Ідея народності виховання лягла в основу на формування нормативної бази, впровадження патріотичного виховання у виховну шкільну роботу, де головним завданням було збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу.

На початку 2000-х років реформи освіти сприяли посиленню інституціоналізації патріотичного виховання. Історія України стала обов'язковою для вивчення вже з 5 класу, а у старшій школі зросла кількість годин на її опанування. Зміст підручників поступово адаптувався до нових ідеологічних підходів, відображаючи незалежницький наратив та реабілітуючи низку подій і постатей, що були в радянський період.

Суттєвим стало і розширення курсів з громадянської освіти, де розглядалися питання прав і обов'язків громадян, демократичні цінності, національна символіка. У 2000-х роках поширення отримали програми на зразок «Я і Україна», «Основи християнської етики», у межах яких патріотичне виховання поєднувалося з духовно-моральним розвитком особистості.

Таким чином, гуманітарні дисципліни у шкільній системі освіти стали ефективним інструментом формування патріотичних цінностей, національної свідомості та історичної пам'яті учнів, інтегруючи навчальний зміст із ціннісними орієнтаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоцерківець І.П. Українське військово-патріотичне виховання: витоки і становлення. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. Вип. 18, кн. 1. С. 487–490.
2. Державна програма патріотичного виховання громадян України на 2007–2012 роки. Освіта України. 2007. №14.
3. Зубалій М.Д. Становлення і розвиток поняття “військово-патріотичне виховання” у педагогічній літературі. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2007. №1(10). С. 219–228.
4. Історія України: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Генеза, 2004.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. К.: МОН України, 2002. 32 с.
6. Концепція національного виховання. К.: МОН України, 1997. 14 с.
7. Коркішко О.Г. Патріотичне виховання: досвід сучасної школи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2007. №36. С. 73–75.
8. Українська література: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Ірпінь: Перун, 2005.
9. Шевченко С.М. Патріотизм як індикатор духовного оздоровлення народу та вихованні молодого покоління. Future of Work: Technological, Generational and Social Shifts: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference, May 1-2, 2025. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, p. 210-211. URL: <http://www.wayscience.com/konferentsiya-4-1-2-travnya-2025/> <http://www.wayscience.com> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745311/>